

Maciej Kronenberg

ROZWÓJ MIEJSKIEJ PRZESTRZENI TURYSTYCZNEJ OPARTEJ NA DZIEDZICTWIE PRZEMYSŁOWYM

Zarys treści: W referacie zostanie zaprezentowana koncepcja pracy doktorskiej: „Tereny poprzemysłowe jako nowa przestrzeń turystyczna w miastach”, przygotowywanej w Instytucie Geografii Miast i Turyzmu Uniwersytetu Łódzkiego pod kierunkiem prof. dr hab. Stanisława Liszewskiego. Główny nacisk zostanie położony na dwa zagadnienia: sprecyzowanie terminologii (miejska przestrzeń turystyczna, dziedzictwo przemysłowe) oraz propozycja zastosowania określonych metod badawczych, zarówno kameralnych jak również terenowych, do zbadania takiego zagadnienia. W dotychczas publikowanych pracach geografów kwestia miejskiej przestrzeni turystycznej pojawia się rzadko, natomiast połączenie zagadnień miejskiej przestrzeni turystycznej oraz dziedzictwa przemysłowego nie podlegało gruntownym badaniom. Wynikiem tego są pewne nieścisłości terminologiczne, jak również brak sprecyzowanych metod badawczych. Prezentowany referat ma być głosem w dyskusji na przedstawiony temat.

Słowa kluczowe: miejska przestrzeń turystyczna, dziedzictwo przemysłowe, metody badań w turystyce

Key words: urban tourist space, industrial heritage, scientific methods in tourism

Wstęp

W dotychczas publikowanych pracach geografów kwestia miejskiej przestrzeni turystycznej pojawia się rzadko. Powodem może być trudność w identyfikacji tej przestrzeni i jej dokładnym opisanie. Z drugiej strony, turystyka związana z terenami poprzemysłowymi mimo dynamicznego rozwoju w ostatnich latach również nie została poddana gruntownym badaniom naukowym. Wydaje się więc oczywistą konsekwencją, że również połączenie obu tych zjawisk – przestrzeni turystycznej oraz turystyki związanej z terenami poprzemysłowymi – nie doczekało się analizy naukowej. Dotychczas nie została sprecyzowana terminologia związana z taką turystyką, nie ma również określonych metod badawczych mogących służyć analizie.

Przeźstrzeń i dziedzictwo

Przeźstrzeń turystyczna jest jednym z głównych problemów badawczych w geografii turystyki. Istnieje wiele definicji tej przeźstrzeni. Autor korzysta z „klasycznej” definicji Warszzyńskiej i Jackowskiego (1979), według których „przeźstrzeń turystyczna jest to część przeźstrzeni geograficznej i społeczno-ekonomicznej, w której zachodzą zjawiska turystyczne”. Autorzy ci zwracają uwagę na dwie istotne cechy przeźstrzeni turystycznej – jej funkcjonalność oraz dynamizm (zmiennność w czasie). Funkcjonalność przeźstrzeni turystycznej podkreślił również Liszewski (1995), stwierdzając że przeźstrzeń turystyczna rozwija się tylko tam, gdzie występuje funkcja turystyczna.

O ile przeźstrzeń turystyczna jest przedmiotem badań wielu badaczy, o tyle niewielu decyduje się na analizę miejskiej przeźstrzeni turystycznej. Wychodząc z definicji przeźstrzeni turystycznej Warszzyńskiej i Jackowskiego, można przyjąć, że „miejaska przeźstrzeń turystyczna to część przeźstrzeni geograficznej i społeczno-ekonomicznej na terenach zurbanizowanych, w której zachodzą zjawiska turystyczne”. Liszewski (1999) zauważył, że miejska przeźstrzeń turystyczna to wytwór społeczny, powstający w określonych warunkach rozwoju cywilizacyjnego, gdy przeźstrzeń miejska zostaje uznana za interesującą poznawczo lub rekreacyjnie.

Pozostaje wyjaśnić, czym jest dziedzictwo przemysłowe. Definicja słownikowa terminu „dziedzictwo” tłumaczy następująco: „majątek ruchomy albo nieruchomy przejęty jako spadek; scheda; spuścizna” oraz „dobra kultury, nauki, sztuki itp. pozostawione przez poprzednie pokolenia” (Dubisz 2003). Można zatem przyjąć, że dziedzictwem jest to co otrzymujemy, dziedziczymy po naszych przodkach czy rodzicach.

Już w roku 1978 r. powstała organizacja TICCIH (The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage), zajmująca się właśnie dziedzictwem przemysłowym, a w szczególności jego promocją, zachowaniem, ochroną, dokumentowaniem, badaniem i interpretowaniem.

Na potrzeby prac tej organizacji została przyjęta definicja dziedzictwa przemysłowego: „Dziedzictwo przemysłowe składa się z pozostałości kultury przemysłowej, które mają wartości historyczne, technologiczne, społeczne, architektoniczne i naukowe. Na te pozostałości składają się budynki, maszyny, warsztaty, fabryki, kopalnie oraz miejsca do przerobu i oczyszczania, magazyny i składy, miejsca wytwarzania, przesyłu i użycia energii, transport i cała jego infrastruktura, a ponadto miejsca związane z działalnością społeczną związaną z przemysłem, takimi jak mieszkalnictwo, praktyki religijne czy edukacja” (www.mnactec.com). Warto zwrócić uwagę na trzy sprawy w tej definicji: dotyczy ona tylko dziedzictwa materialnego; nie dotyczy wszystkich pozostałości poprzemysłowych, a jedynie tych mających „wartości historyczne, technologiczne, społeczne, architektoniczne i naukowe”; ponadto nie ogranicza się do pozostałości związanych bezpośrednio z działalnością produkcyjną.

Uwzględnianie jedynie dziedzictwa materialnego jest podyktowane względami praktycznymi. Zdecydowanie łatwiejsze jest badanie materialnych pozostałości bez uwzględniania wartości duchowych, często bardzo trudnych lub wręcz niemożliwych do zinventaryzowania. Fakt, że dziedzictwo nie obejmuje wszystkich pozostałości po przemyśle, wydaje się bardzo istotny, zwłaszcza obecnie, w okresie wzmożonej

dyskusji nad koniecznością zachowania dziedzictwa przemysłowego jako śladu po dawnej epoce przemysłowej (np. w Łodzi czy na Śląsku). Nie jest możliwe utrzymanie wszystkich budynków, konieczne jest wybranie tych najcenniejszych, niezbędnych do zachowania ze względu na wspomniane uprzednio wartości.

Pozostaje jednak pytanie, czy dziedzictwem przemysłowym będzie tylko fabryka bez towarzyszącej jej rezydencji fabrykanta, osiedla domów robotniczych i innej infrastruktury? Zdaniem autora, w przypadku gdy teren poprodukcyjny tworzy całość z obiektami o funkcjach towarzyszących (np. wspomniane rezydencje), wówczas cały kompleks stanowi dziedzictwo przemysłowe. Jeżeli mamy do czynienia z takimi właśnie kompleksami, przy uwzględnianiu różnych wartości (architektonicznej, historycznej itd.) należy zwrócić także uwagę na ich wartość urbanistyczną, uznając układ przestrzenny za element dziedzictwa. W innych przypadkach dziedzictwem przemysłowym jest jedynie teren poprodukcyjny.

Ogólne metody badań w turystyce

„Jedną z krytycznych ocen badań turystycznych jest niedostatek (brak?) uniwersalnych metod, technik i mierników, który utrudnia mierzenie oraz naukową weryfikację wielu zjawisk turystycznych” Takie stanowisko przedstawił W. Alejziak (2003). Rzeczywiście w badaniach nad turystyką występuje wiele metod oraz podejść badawczych. Fakt, że turystyką zajmują się naukowo przedstawiciele różnych dziedzin nauki, również nie sprzyja ujednoczeniu metod.

Badania poświęcone przestrzeni turystycznej (w tym również miejskiej przestrzeni turystycznej) znajdują się w obrębie zainteresowań badawczych m.in. geografii turystyki. Metody badań stosowane w tej dziedzinie nauki można podzielić na oparte na informacjach wtórnych (dane ze spisów, rejestrów oraz map) oraz pierwotnych (badania ankietowe, obserwacja i wywiad). Szczególnie istotne są metody związane z pracą w terenie i zbieraniem informacji pierwotnych. Turystyka jest zjawiskiem trudnym do zdefiniowania, a przez to trudnym do uchwycenia przez instytucje zbierające dane statystyczne (Kowalczyk 2000).

Nieco inny podział metod badawczych przedstawili Warszyńska i Jackowski (1979). Obejmuje on badania wyczerpujące (dostarczające informacji o całej zbiorowości statystycznej) i niewyczerpujące. Metody pełne w dalszej kolejności można dzielić na metody dostarczające materiału podstawowego (pierwotnego – metoda rejestracji osób w obiektach noclegowych oraz rejestracja ruchu na granicach państwowych) oraz metody wykorzystujące materiał statystyczny pomocniczy (wtórny – bieżąca rejestracja oraz statystyka prowadzone dla celów administracyjnych, np. podatkowych). Warszyńska i Jackowski zwrócili uwagę na niedoskonałość badań wyczerpujących. Zebrany w ten sposób materiał nie daje pełnego oglądu i nie pozwala na określenie związków i współzależności zachodzących między zjawiskami turystycznymi na tle ogólnych układów społeczno-ekonomicznych, a w konsekwencji do określenia prawidłowości rozwojowych. Dlatego konieczne jest także stosowanie metod badań niepełnych, polegających na obserwacji niewyczerpującej.

Metodami obserwacji niewyczerpującej są metody ankietowo-sondazowe, stosowane na określonej części zbiorowości statystycznej (próbie), możliwie dokładnie

odpowiadającej strukturą całej zbiorowości. Próba może być wybrana losowo lub w sposób selektywny. Badania tego typu mogą dotyczyć zarówno popytu turystycznego (wielkość ruchu turystycznego), jak i podaży (osoby związane z obsługą ruchu turystycznego). Inną metodą obserwacji niewyczerpującej jest monografia, czyli opracowanie poświęcone jednemu zagadnieniu (najczęściej w ujęciu regionalnym), w którym porusza się dużą ilość problemów.

Warszyńska i Jackowski (1979) wskazują także na inną grupę metod, jaką są metody pośrednie, oparte na zasadzie szacunku statystycznego, a nie dotyczące bezpośrednio zjawiska turystyki. O ruchu turystycznym można wnioskować na podstawie zmian zachodzących w innych zbiorowościach statystycznych pozostających z nim w pewnym określonym stosunku. Zmianom w migracjach turystycznych najwyraźniej odpowiadają zmiany w komunikacji i konsumpcji. Przykładem takiej metody może być „metoda mąki”, zaproponowana przez F. Cribier, dotycząca zmian w konsumpcji pieczywa, świadczących o zmianach liczby turystów przebywających w określonym miejscu.

W ostatnich latach, w związku z szybkim rozwojem turystyki oraz badań jej poświęconych, można znaleźć również kolejne propozycje metod możliwych do stosowania w geografii turystyki. Kowalczyk (2000) za sposób zbierania informacji, zwłaszcza do waloryzacji turystycznej, uznaje analizę map ogólnogeograficznych (topograficznych) oraz tematycznych, jak również zdjęć lotniczych i satelitarnych. Squire (1994) proponuje analizę przewodników, pocztówek, map, ogłoszeń reklamowych, pamiętek dla turystów i programów imprez turystycznych, a także literatury pięknej. Tak zwana metoda przewodnikowa została użyta kilkakrotnie w badaniach prowadzonych w ośrodku łódzkim. Przykładami mogą być opracowania Wilusia (1998) oraz Żebrowskiej (1995) dotyczące Łodzi, Majcher (2005) – Górnego Śląska czy Mrozińskiej (2006) – Warszawy. Analizę programów imprez turystycznych w Łodzi przeprowadził Kronenberg (2006).

Szczegółowe metody badań

O ile ogólny podział metod badawczych w turystyce jest dość klarowny, o tyle na potrzeby konkretnych badań musi on zostać sprecyzowany, a z poszczególnych typów metod badawczych wybrane te najlepiej oddające charakter badanego zjawiska. Dlatego przed wyborem metod konieczne jest sprecyzowanie celów badawczych. W przypadku tej pracy mają one służyć opisaniu zagadnienia zakreślonego jako „Tereny poprzemysłowe jako nowa przestrzeń turystyczna w miastach” (tytuł rozprawy doktorskiej autora). Głównym celem jest weryfikacja hipotezy: „*W miastach przemysłowych, w których rozpoczął się proces restrukturyzacji przemysłu, w nawiązaniu do dziedzictwa przemysłowego rozwija się przestrzeń turystyczna*”. Autor przyjął przy tym założenie że to właśnie dziedzictwo przemysłowe jest czynnikiem, który przyciąga turystów do takich miast. Nowe funkcje (turystyczne) na terenach poprzemysłowych rozwijają się właśnie dlatego, że są zlokalizowane na terenach, gdzie zachowały się pozostałości po dawnej kulturze technicznej.

W celu weryfikacji postawionej hipotezy konieczne jest udzielenie odpowiedzi na kilka pytań:

- jak zmienia się wykorzystanie terenów przemysłowych od pełnienia funkcji przemysłowej do funkcji turystycznej (czy jest możliwe współlistnienie tych funkcji),
- jakie typy i rodzaje przestrzeni turystycznej powstają w nawiązaniu do dziedzictwa przemysłowego oraz jakie formy ruchu turystycznego występują na terenach z takim dziedzictwem,
- jak zmienia się przestrzeń turystyczna miasta pod wpływem wykorzystania turystycznego terenów przemysłowych,
- jakie znaczenie dla turystów mają tereny przemysłowe i ich dziedzictwo.

Metody wybrane przez autora jako odpowiednie do osiągnięcia wymienionych celów można podzielić najprościej na kameralne oraz terenowe. Do kameralnych należą:

- analiza tekstów przewodników turystycznych oraz wydawnictw promocyjnych (przewodniki turystyczne o zasięgu ogólnopolskim, przewodniki turystyczne miejskie, materiały promocyjne wydane przez urzędy miejskie),
- kwerenda rejestrów i ewidencji zabytków w biurach wojewódzkich i miejskich konserwatorów zabytków,
- analiza źródeł dotyczących wielkości ruchu turystycznego (sprawozdania muzealne oraz z obiektów noclegowych dla GUS).

Metody terenowe użyte w toku badań to:

- inwentaryzacja terenowa terenów przemysłowych znajdujących się w rejestrach i ewidencji zabytków,
- badania ankietowe (zarządzający obiektami przemysłowymi wykorzystywanymi turystycznie) – panel ekspertów,
- badania sondażowe (turyści odwiedzający obiekty przemysłowe wykorzystywane turystycznie),
- badania ankietowe w biurach podróży odnośnie do realizowanych wycieczek.

Analiza tekstów przewodników, jak również wydawnictw promocyjnych ma służyć określeniu ilości tekstu poświęconego na dziedzictwo przemysłowe w odniesieniu do całości poszczególnych opracowań, a przez to określeniu roli tego dziedzictwa w tworzeniu miejskiej przestrzeni turystycznej (dzięki analizie materiałów z dłuższego przedziału czasu będzie możliwa ocena dynamiki zmian); kwerenda rejestrów i zabytków – sprecyzowaniu, które obiekty należy uwzględnić w dalszej analizie; analiza źródeł dotyczących wielkości ruchu turystycznego – określeniu rangi obiektów przemysłowych na tle innych atrakcji turystycznych.

Inwentaryzacja terenowa terenów przemysłowych z rejestrów i ewidencji jest kontynuacją kwerendy i ma służyć określeniu stanu obecnego poszczególnych obiektów oraz stwierdzenia, czy są one bądź były w przeszłości wykorzystywane turystycznie; badania ankietowe wśród zarządzających obiektami przemysłowymi wykorzystywanymi turystycznie – określeniu, jak może zmieniać się przestrzeń turystyczna miasta pod wpływem wykorzystania dziedzictwa przemysłowego; badania sondażowe wśród turystów – określeniu, jaką rolę pełni dla nich dziedzictwo przemysłowe; badania ankietowe w biurach podróży – stwierdzeniu, które obiekty są pokazywane turystom korzystającym ze zorganizowanych wycieczek po mieście. Pośrednio analiza prze-

wodników turystycznych, materiałów promocyjnych oraz oferty biur podróży posłuży określeniu zasięgu przestrzeni turystycznej opartej na terenach przemysłowych (na tle ogólnej przestrzeni turystycznej). Dzięki uwzględnieniu materiałów z dłuższego czasu (przewodniki, materiały promocyjne) możliwe jest uchwycenie dynamiki tego zjawiska oraz (również dzięki wynikom badań ankietowych wśród ekspertów) określenie perspektyw rozwoju przestrzeni turystycznej miast z bogatym dziedzictwem przemysłowym.

Aby osiągnąć zamierzone cele i udzielić odpowiedzi na postawione pytania, autor uznał za wskazane zastosowanie kombinacji metod kameralnych oraz terenowych. Są to zarówno metody tradycyjne (jak kwerenda, badania ankietowe czy sondażowe), jak również nowsze (analiza tekstów przewodników, materiałów promocyjnych czy oferty biur podróży). Istotne jest, że w pracy nie została zaproponowana żadna nowa metoda badawcza. Przyczyną było założenie dokonane przez autora odnośnie do większej celowości weryfikacji już istniejących metod na nowym polu badawczym, jakim jest wykorzystanie dziedzictwa przemysłowego dla turystyki i rozwoju miejskiej przestrzeni turystycznej opartej na tym dziedzictwie.

Literatura:

- Alejski W., 2003, *Perspektywy i kierunki rozwoju badań naukowych nad turystyką*, [w:] G. Gołębowski (red.), *Kierunki rozwoju i badań naukowych w turystyce*, Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, PWN, Warszawa, 231-248.
- Kowalczyk A., 2000, *Geografia turystyki*, PWN, Warszawa.
- Kronenberg M., 2006, *Teoretyczne i rzeczywiste obszary penetracji turystycznej na terenie Łodzi*, *Turyzm*, T 16, z.1, 21-32.
- Liszewski S., 1995, *Przestrzeń turystyczna*, *Turyzm*, T 5, z. 2, 87-101.
- Liszewski S., 1999, *Przestrzeń turystyczna miasta (przykład Łodzi)*, *Turyzm*, T 9, z. 1, 51-70.
- Majcher J., 2005, *Geneza i rozwój przestrzeni turystycznej Górnośląskiego Zespołu Miejskiego*, maszynopis pracy magisterskiej wykonanej w Katedrze Geografii Miast i Turystyki UŁ, Łódź.
- Mrozińska J., 2006, *Rozwój przestrzeni turystycznej Warszawy w XX wieku w świetle treści przewodników*, maszynopis pracy magisterskiej wykonanej w Katedrze Geografii Miast i Turystyki UŁ, Łódź.
- Squire S.J., 1994, *The cultural values of literary tourism*, *Annals of Tourism Research*, Vol.21, No.1, 1-16.
- Dubisz S. (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego PWN*, 2003, tom 1 A-J, PWN, Warszawa.
- Warszyńska J., Jackowski A., 1979, *Podstawy geografii turystyki*, PWN, Warszawa.
- Wiluś R., 1998, *Wiedza o mieście przemysłowym Łodzi w świetle analizy przewodników turystycznych*, *Turyzm*, T 8, z. 2, 57-74.
- Żebrowska A., 1995, *Obraz turystyczny Łodzi w świetle analizy zawartości treści przewodników*, maszynopis pracy magisterskiej wykonanej w Katedrze Geografii Miast i Turystyki UŁ, Łódź.
- <http://www.mnactec.com/ticcih> (data dostępu 2.09.2007).

Development of urban tourist space based on industrial heritage

Summary

Tourist space is one of the main research fields within the discipline of geography of tourism. As tourism develops quite rapidly in some urban areas, it seems reasonable to delve into the subject of urban tourist space as a field of academic inquiry. However, thus far, only one Polish geographer has ventured into this field of research (Liszewski 1999). The result is a lack of standard scientific terminology and established analytical methods in this field.

The same is true of the specialized area of industrial heritage tourism. In Poland, many old industrial plants have been converted into tourist attractions. Despite this fact, very few scientific research studies have been conducted in this growing field of inquiry.

This article presents an attempt to try to change the existing tourism research landscape. This work is based on a Ph.D. thesis titled: "Post-industrial areas as new urban tourist spaces". It focuses on the development of consistent terminology (tourist space, urban tourist space, industrial heritage) and analytical methods for future use.

Tourist space is "a part of geographical and socio-economic space where tourism phenomena take place" (Warszyńska, Jackowski 1979). Using this definition, it can be stated that urban tourist space is "a part of geographical and socio-economic space in urban areas where tourism phenomena take place". This is a very general definition but it illustrates the nature of the theme of interest quite well. The definition of industrial heritage has been taken from works published by the TICCIH – an organization concerned with this particular type of heritage and its preservation (www.mnactec.com/). It is worth noting that this definition emphasizes the fact that industrial heritage is material in nature. This definition applies only to selected areas that possess some architectural, scientific, social or historic value. It does not restrict industrial heritage to manufacturing facilities. Transportation, social networks, and other types of accompanying infrastructure are part of this heritage as well.

Research methods used in the geography of tourism can be divided into fieldwork and theoretical research. In order to deal with the issue of industrial heritage as part of urban tourist space, it is suggested that a combination of these two methods be applied. The following are "classical" methods used in this type of research: 1) search queries in registers of sites, 2) interviews with current managers of post-industrial areas attractive to tourists, 3) polling tourists, and 4) "new" methods such as those suggested by Squire 1994. New methods include analyses of guidebooks, promotional materials, and sightseeing packages offered by travel agencies.

A number of different methods were used in the research being presented herein but no new methods were introduced. It seems to be better, perhaps more conservative, to test existing analytical methods with respect to a new scientific discipline such as urban tourist space or industrial heritage tourism, rather than to quickly suggest new methods. A number of existing methods are presented in this paper in order

to assess whether they bring consistent analytical results. If this is shown to be true, then they can be used in this new field of inquiry. If not, then new methods may need to be developed.

*Maciej Kronenberg
Instytut Geografii Miast i Turyzmu
Uniwersytet Łódzki
ul. Kopcińskiego 31
90-142 Łódź
e-mail: mkronenberg@geo.uni.lodz.pl*